

УДК 821.161.2-3

А. В. Колесник

Художнє висвітлення міжкультурної українсько-єврейської комунікації у прозі Івана Франка

У статті аналізуються особливості художнього висвітлення у прозових творах Івана Франка українсько-єврейської міжкультурної комунікації, що відбувалася в суспільстві Галичини кінця ХІХ – початку ХХ століття. Розглядаються міжособистісні та міжетнічні взаємовідносини, які представлені в творах І. Франка, та історичні події, що вплинули на художнє відтворення єврейської тематики.
Ключові слова: єврейська тематика, Іван Франко, проза, міжкультурна комунікація.

В статье анализируются особенности художественного освещения в прозе Ивана Франко украинско-еврейской межкультурной коммуникации, которая происходила в обществе Галиции конца ХІХ – начала ХХ столетий. Рассматриваются межличностные и межэтнические взаимоотношения, представленные в произведениях И. Франко, и исторические события, повлиявшие на художественное воспроизведение еврейской тематики.
Ключевые слова: еврейская тематика, Иван Франко, проза, межкультурная коммуникация.

In the article features of artistic depiction of Ukrainian-Jewish intercultural communication in Halycia at the end of ХІХ – beginning of ХХ centuries in Ivan Franko's novels are analyzed. Interpersonal and interethnic relations, presented in Ivan Franko's novels, and historical events that had influence on artistic reproduction of Jewish themes are considered. The study of Jewish pblematics in the artistic heritage of Ivan Franko, which illuminates the sphere of human relationships and the Jewish existence in Galicia, is an important aspect of modern Franko science in Ukraine.

Ivan Franko author's perception of Jewish pblematics is analyzed on the material of Franko's prose, where the problem of intercultural Ukrainian-Jewish relations as a sphere of human relations and an important part of Jewish existence in the society of Galicia is highlighted.

In the article the representation of interpersonal relations such as upbringing in Jewish families, environment and family influence on the formation of personality, reflected in Franko's prose (novels "Pies With Bilberries", "To The Light", "Gava") are studied. In the analyzed novels the examples of children's upbringing appear: positive educational guidance and negative situations, inappropriate to generally accepted moral standards of parenting, that turns natural abilities into a means of gaining wealth (novel "Pies With Bilberries").

Franko renders the positive interethnic attitude between Ukrainians and Jews in the novels "Petriys and Dovbushchuks" and "Crossed Paths" where the characters of Jews who tries to change Jew's way of life and to improve intercultural relations are depicted.

Key words: Jewish themes, Ivan Franko, novels, intercultural communication.

Осмислення єврейської тематики, зокрема, зображення українсько-єврейських міжкультурних взаємин в українській літературі залишається актуальним питанням для сучасного літературознавства. Дослідження особливостей художнього втілення єврейської тематики українськими письменниками дозволить досягнути рецепцію різноманітних аспектів міжкультурних взаємин, які відбувалися в українському суспільстві.

Досьогодні єврейська тематика залишається малодослідженою сферою в українській літературі: у радянські часи її оминали увагою через ідеологічні причини, а нині існують лише окремі наукові розробки з єврейської теми, зокрема у творчості І. Франка, здійснені українськими науковцями, які присвячені аналізу особливостей художнього змалювання персонажа-єврея у певному художньому творі І. Франка (З. Гузар [1], І. Набитович [2]) або аналізу філософської концепції і рецепції єврейства І. Франком (Т. Гундорова [3], Я. Грицак [4]). Наявні також закордонні дослідження науковців з української діаспори, що присвячені єврейській темі в цілому в українській літературі (Г. Грабович [5], І. Лисяк-Рудницький [6], М. Шкандрій [7]), та в творчості І. Франка зокрема (Р. Мних [8]). Комплексний аналіз єврейської тематики в художній прозі І. Франка здійснений автором даної статті [9].

Метою статті є висвітлення особливостей художнього зображення міжкультурної українсько-єврейської комунікації у прозових творах Івана Франка.

Єврейська тема набула особливого значення в українській художній прозі кінця ХІХ – початку ХХ століть з огляду на історичні обставини: Західна Україна перебувала у складі Австро-Угорської імперії, а Наддніпрянська Україна була частиною Російської імперії, що позначилось на відмінностях у соціально-політичному становищі євреїв і ставленні до них. Австро-Угорська імперія була поліетнічною державою, де євреї становили значну частину населення, особливо у Галичині (більше 11 % мешканців). Їм дозволялося володіти землею, у сільському господарстві було зайнято 14 % єврейського працездатного населення, які переважно були дрібними виробниками

сільськогосподарської продукції. Євреї мали можливість активно займатися торгівлею, здійснюючи продаж товару в кредит, торгівлю за зниженими цінами у боротьбі за покупця, що сприяло встановленню дружніх стосунків з місцевим українським населенням. Натомість у Російській імперії євреї не могли володіти землею, мешкали у гетто, за межами якого селитися заборонялося, були обмежені у вільному веденні торгівлі [10]. Різниця у становищі євреїв мала безпосередній вплив на процес міжкультурної комунікації.

Взаємодія культур у процесі міжкультурної комунікації, яка забезпечує взаємозбагачення спільнот, що контактують, визначається як "діалог культур" [11, с. 11]. Міжкультурна комунікація розвивається на основі діалогу як засади, на якій базується виникнення смислової і соціальної цілісності, що надає змогу розглядати сам діалог як форму толерантності і зіткнення двох культур та окреслює індивідуальне буття в реальній взаємодії [12, с. 3].

Показником налагодженого діалогу культур і добрих взаємин між етносами в Галичині був той факт, що в Західній Україні не було єврейських погромів, на відміну від тієї частини України, яка перебувала у складі Російської імперії, де у 1881 р. у Єлисаветграді відбувся єврейський погром, після чого хвиля погромів охопила 150 населених пунктів.

Суспільна ситуація, історичні події та українсько-єврейські взаємини знайшли відгомін у художній прозі кінця XIX – початку XX ст. Серед письменників Західної України, які зверталися до єврейської теми – Т. Бордуляк, С. Воробкевич, Н. Кобринська, С. Ковалів, О. Маковей, І. Франко. У Наддніпрянській Україні єврейська тема наявна у творчості В. Винниченка, М. Коцюбинського, М. Левицького, М. Старицького.

Водночас у цей період у суспільстві Східної Галичини значною мірою починає виявлятися антисемітизм, спричинений не так релігійними відмінностями, як економічним підґрунтям і перевагою євреїв у соціальному становищі, що знайшло найбільший вияв у районі Бориславського нафтового басейну. У зв'язку з історичними обставинами, єврейська проблематика у творчості І. Франка набула особливого значення. Адже І. Франко вів активну громадську діяльність і в його художній прозі знайшли відображення основні події та проблеми суспільства Галичини.

Єврейська тематика та стан українсько-єврейських стосунків висвітлено в таких оповіданнях І. Франка, як "Пирого з черницями", "Гава", "Гава і Вовкун", "Гершко Гольдмахер", "До світла!", "Як Юра

Шикманюк брів Черемош", оповіданнях "бориславського циклу" – "На роботі", "Навернений грішник", "Сам собі винен", "Слимак", "Яць Зелепуга", "Полуйка". У цих творах І. Франко відобразив особливості суспільства Галичини кінця ХІХ ст., в якому євреї займали певну соціальну нішу. В оповіданнях знаходимо низку художніх образів євреїв і зображення їхньої комунікації з українським населенням. Погоджуючись із думкою М. Легкого про те, що творчість І. Франка була передовсім літературою факту, що він зводить цей факт до абсолюту, дбає про документальність і точність події, а епічну структуру його творів пронизує аналітичність [13, с. 133], можемо визначити характерні риси створеного письменником соціально-історичного портрету євреїв, особливості українсько-єврейських стосунків, що виробилися під впливом економічної переваги євреїв над українцями за часів розробки нафтових родовищ та інтенсивного індустріального розвитку Галицького регіону.

Об'єктом зображення у низці оповідань став спосіб життя євреїв, міжособистісні стосунки в єврейських родинах, їхнє ставлення до інших етносів. В оповіданнях "Пироги з черниціями", "Гава", "Гава і Вовкун", "До світла!" персонажі об'єднані спільною рисою – відсутністю "дитинства" і вимушеністю пристосування до соціального оточення, в якому гроші заступали дитячі забави, а доросле життя починалося з відвідування школи. Письменник відтворив вплив зовнішніх обставин на формування особистості та процес руйнації позитивних якостей і рис характеру людини, таких, як обдарованість, жага до знання, здібність до праці – під негативним впливом виховання, у якому перевага надавалася матеріальним здобуткам. Найяскравіше це висвітлено в оповіданні "Пироги з черниціями", де зображено виховання дитини в єврейській родині, в якому першочергове значення надавалося грошовим відносинам, що формувало засади подальших комунікативних принципів особистості та її ставлення до "інших". Малий Лейбуньо виховувався в атмосфері поваги до грошей, переваги матеріального над духовним і привчався до отримання вигоди з будь-якої ситуації. Мати прагне бачити Лейбуня рішучим спритним ділком, який повинен мати "добру голову", дає поради як триматися з іншими дітьми у школі – бути поряд з найбагатшими, навіть якщо прийдеться терпіти приниження, і наголошує, що навчання дозволить "доробитися маєтку", що "гроші – то велика річ!", а найголовніше – що "жид мусить бути "Geschäftsmann", а ні, то пропав" [14, с. 204].

Негативний вплив споживацького способу життя євреїв на становлення особистості та її подальші вчинки І. Франко висвітлив в

оповіданнях "Гава" і "До світла!" . Кмітливий юнак Гава з однойменного оповідання під впливом своєї опікунки та середовища євреїв-торговців перетворився на жорстокого підприємця, який у прагненні збагачення використав складні обставини життя родини Староміського на свою користь, зробивши цих людей повністю залежними від своїх інтересів. Він уклав довготривалий план злочинних дій: "Всі вони будуть робити на мене!" – таку мету поставив перед собою Гава і "при тім похилив він голову, немов затягав чимраз нові вузлики тої сіті, котрою хотів обмотати всю тоту нещасливу родину" [15, с. 25].

А персонаж оповідання "До світла!" Йосько Штерн, який був позбавлений навчання в дитинстві через байдуже ставлення до нього його родичів, у яких він виховувався, гине в тюрмі при спробі наблизитися до світла з вікна, щоб читати книгу. Йосько виріс неписьменною людиною та не зміг реалізувати себе у жорсткому світі, хоча природа обдарувала його здібностями до навчання, фантазією та умілими руками: "Пам'ять маю добру, а як тільки раз яку казку вчую, то потім оповім її ще ліпше і цікавіше, ніж той, від кого я її чув" [16, с. 110], – так Йосько говорить про себе. Він бажав учитися, планував опанувати якесь ремесло і згодом працювати. Але навчання вимагало сплати коштів, до того ж уміння читати і писати "і то не по-жидівськи, а по-гоївськи" [16, с. 108], а Мошка не навчив свого вихованця. Згадує Йосько і співчутливе ставлення українських селян, які не один раз шкодували про марнотратство здібностей юнака з провини Мошка, який "не має сумління ... що так за тебе не дбає!" [16, с. 106]. Врешті Йосько викрав у Мошка свої документи, щоб звільнитися від залежності, але потрапив через це до тюрми.

В оповіданнях "Гершко Гольдмахер" і "Як Юра Шикманюк брів Черемош" зосереджено увагу на вчинках дорослих особистостей – підприємців-ділків Гершка та Мошка – жорстоких "хижаків", які вдаються до злочинів для отримання прибутку. Головними рисами цих постатей виявляються підступність, хитрість, байдужість у ставленні до інших, особливо до українських селян, які потрапили у складні життєві обставини.

Особлива увага письменника приділена подіям, що відбувались у Бориславі, мешканцями якого були українські селяни, що стали жертвами хазяїв нафтових копалень – євреїв. Цій проблемі присвячені оповідання "На роботі", "Навернений грішник", "Сам собі винен", "Слимак", "Яць Зелелуга", "Полуйка", повість "Воа constrictor" і роман "Борислав сміється". І. Франко зображує характерні для періоду "нафтової лихоманки" проблемні суспільні ситуації: поширення

лихварства і продажу господарств українських селян за борги, конкуренцію між підприємцями-євреями та їхні намагання забрати або викупити за малі кошти землю у бориславських селян, шахрайство і лицемірство у веденні справ з пересічними українцями, що мало наслідки у виробленні негативного ставлення до євреїв у цілому та погіршенні міжкультурних взаємин.

У більшості художніх творів І. Франка з єврейською тематикою домінує образ єврея-"гешефтсмана", тобто ділка, який вів активну підприємницьку діяльність, часто вдаючись до нечесних способів. "Гешефтсманство" і наслідки вчинків "гешефтсманів" стають центральним об'єктом зображення у художній прозі І. Франка раннього періоду творчості (кінець 70-х – початок 80-х рр. XIX ст.).

Проте поряд із негативними образами євреїв та конфліктними ситуаціями письменник зображує і приязні стосунки між українцями і євреями та позитивні образи євреїв, такі, як Юдка Либак (оповідання "Яць Зелепуга"), Фавель (оповідання "Гава"), Йосько Штерн (оповідання "До світла!"), Нута Грауберг (оповідання "Полуйка").

Погляди щодо можливих способів поліпшення міжетнічних взаємин у Галичині висловлені письменником у повісті "Петрії і Довбуцуки" та романі "Перехресні стежки".

У повісті "Петрії і Довбуцуки" письменник пропонує ідею реформування галицького єврейства. Так, Ісаак Бляйберг присвячує своє життя пошуку нового шляху розвитку єврейської нації. Він засуджує такий спосіб життя євреїв у Галичині, в якому домінують підступність, обман, нечесна підприємницька діяльність, інші вчинки, що нищать добробут селян та доводять їх до злиднів, і пов'язує перспективи поліпшення взаємин між націями з вихованням нової єврейської інтелігенції і розвитком загальної освіти єврейських дітей.

А в романі "Перехресні стежки" І. Франко формулює погляди про повноцінне, рівне співіснування української і єврейської націй, про міжетнічне порозуміння і примирення, висловлюючи свої міркування за допомогою образу Вагмана, який обстоює позиції допомоги українським селянам, налагодження добрих стосунків між українцями і євреями, що, на його думку, можливе за умови зміни способу життя останніх.

За ідейно-функціональним призначенням та способом творення образи Ісаака Бляйберга і Вагмана є типологічно близькими – обидва персонажі постають як повноцінні особистості, є позитивними образами і повноправними об'єктами читацького зацікавлення, які шукають шляхи поступу єврейської нації, прагнуть консолідації українського і

єврейського народів, ведуть боротьбу за реформування єврейства і налагодження продуктивної українсько-єврейської міжкультурної комунікації.

Звернення Івана Франка до єврейської теми у художніх творах було спричинено актуальністю єврейського питання в суспільстві Галичини, а також прагненням знайти вирішення складних ситуацій, які виникали у процесі міжкультурної комунікації в повсякденному житті галицького населення.

Для І. Франка як письменника і громадського діяча звернення до єврейської проблематики давало можливість привернути увагу до проблем суспільства Галичини та було "спробою вирішення національних, культурно-політичних проблем – методом відсторонення, семіотизації іноземця, через візуалізацію у ньому певних культурних функцій, що ніяким іншим способом візуалізувати не вдається" [17, с. 272].

У цьому контексті можна стверджувати, що І. Франко у ранніх оповіданнях і повістях унаочнив, викрив вади суспільства Галичини, привернув увагу громадськості до необхідності примирення та поліпшення міжетнічних відносин, налагодження і розвитку українсько-єврейської міжкультурної комунікації.

Подальші дослідження художнього висвітлення українсько-єврейської міжкультурної комунікації в українській літературі дозволять повніше осягнути значення спадщини письменників в українському суспільному і літературному процесах.

Література

1. Гузар З. Оповідання Івана Франка "Слимак" / З. Гузар // Вісник Львівського університету : зб. наук. праць. Серія філологічна. Франкознавство. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Вип. 51. – С. 25–31.
2. Набитович І. Модерністичні тенденції показу образів євреїв та українсько-єврейських взаємин у романі Івана Франка "Перехресні стежки" / І. Набитович // Франкознавчі студії : зб. наук. праць / голов. ред. Є. Пшеничний. – Дрогобич : Вимір, 2001. – Вип. перший. – С. 142–147.
3. Гундорова Т. І. Єврейський акцент у народницькій концепції Івана Франка / Т. І. Гундорова // Яценко Михайло Трохимович (до 90-ліття від дня народження). In *memoriam* : зб. наук. праць / Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України ; Гоголезнав. центр Ніжин. держ. ун-ту ім. Миколи Гоголя ; Бердянський держ. пед. ун-т ; відп. за вип. П. Михед ; наук. ред. Т. Михед. – Ніжин, 2014. – С. 110–128.
4. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Я. Грицак. – К. : Критика, 2006. – 631 с.
5. Грабович Г. До історії української літератури: дослідження, есеї, полеміка / Г. Грабович. – К. : Критика, 2003. – 631 с.

6. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : в 2 т. / І. Лисяк-Рудницький ; пер. з англ. М. Бадік та ін. – К. : Основи, 1994.

Т. 1. – 1994. – 554 с.

7. Shkandrij Myroslav. Jews in Ukrainian Literature: Representation and Identity / Myroslav Shkandrij. – New Haven : Yale University Press, 2009. – 265 p.

8. Мних Р. Іван Франко і єврейство у Австро-Угорщині кінця 19 – початку 20 століття / Р. Мних // Франкознавчі студії : зб. наук. праць / голов. ред. Є. Пшеничний. – Дрогобич : Коло, 2012. – Випуск п'ятий. – С. 147–176.

9. Колесник А. В. Єврейська тематика в художній прозі Івана Франка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Колесник А. В. – К., 2016. – 20 с.

10. Евреи в Украине : учеб.-метод. матер. (приложение к курсам "История Украины" и "Всемирная история") : в 3 ч. / сост. И. Б. Кабанчик ; Всеукр. науч.-просвет. центр "ТКУМА". – Изд. 5, доп. и испр. – Днепропетровск, 2004. – 232 с.

11. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ "Академія", 2012. – 288 с.

12. Бахов І. С. Міжкультурна комунікація в контексті глобалізаційного діалогу культур [Електронний ресурс] / І. С. Бахов // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – Вип. 2. – Хмельницький, 2012. – Режим доступу:

<http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Vnadps/index.html>. – Назва з екрана.

13. Легкий М. Майстер малої прози: До 140-річчя від дня народження І. Франка / М. Легкий // Дзвін. – 1996. – № 8. – С. 132–136.

14. Франко І. Я. Пирог з черниціями / І. Я. Франко // Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. / Ін-т літ-ри ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. – К. : Наукова думка, 1976.

Т. 16. – 1976. – С. 201–206.

15. Франко І. Я. Гава. Образок з життя підкарпатського народу // Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. / Ін-т літ-ри ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. – К. : Наукова думка, 1976.

Т. 18. – 1976. – С. 7–32.

16. Франко І. Я. До світла! (Оповідання арештанта) І. Я. Франко // Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. / Ін-т літ-ри ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. – К. : Наукова думка, 1976.

Т. 18. – 1976. – С. 99–118.

17. Sukovataya V. Образ еврея как национально-гендерного Другого в русских общественных дискуссиях конца XIX века (на материале рассказов А. П. Чехова "Тина" и "Скрипка Ротшильда") / V. Sukovataya // Jews and Slavs. – Jerusalem–Kyiv, 2008. – Vol. 19. – P. 266–283.